



การดูแลบิดามารดาตามแนวทางพระพุทธศาสนา

Parental Care according to Buddhism

พระเทพรัตนสุธี พธ.ม. (Phrateprattanasutee, M.A.)¹

บทคัดย่อ

หลักธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาทที่เกี่ยวข้องกับการบำรุงบิดามารดาโดยสรุปมี 2 ประการ คือ การบำรุงบิดามารดาทางร่างกายและการบำรุงบิดามารดาทางใจ โดยแบ่งการบำรุงทั้งสองประการดังกล่าวออกเป็น 2 ประเภท คือ การบำรุงที่เป็นโลกียะและโลกุตตระ บิดามารดาเป็นผู้ทำอุปการะก่อน เรียกว่า นุพการี ส่วนบุตรธิดาเป็นผู้รู้อุปการะที่พ่อแม่ทำแล้วและตอบแทน เรียกว่า กตัญญูกตเวที นอกจากนี้ยังมีแนวคิดที่ควรปลูกฝังใหม่ในใจของบุตรธิดาอีกมีคารวะ 6 และทิศ 6 เป็นต้น

คำสำคัญ : การดูแล บิดามารดา แนวพระพุทธศาสนา

Abstract

Theravada Buddhist principle consuming with parental care can be concluded in two aspects namely, physical and mental cares .These were divided into two levels, namely, mundane and supra-mundane levels. Parents as previous benefactors are called Bubpakari and the children as ones who are thankful for benefits received and reciprocate them are called Katanyukatavedi. A part from that, there are more Buddhist principles for parental care such as Six Respects and Six Directions, etc.

Keywords : Parental Care, Parents, Buddhist

¹ นักศึกษาปริญญาเอก สาขาวิชาการจัดการเชิงพุทธ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย



บทนำ

ตามหลักพระพุทธศาสนามนุษย์เป็นภาวะซึ่งประกอบด้วยรูป (Corporeality) กับนาม (Mind) โดยเรียกรวมกันเป็นภาษาทั่วไปว่าคนหรือสัตว์โลกที่มีชีวิตชนิดหนึ่ง โดยมีความแตกต่างจากสัตว์โลกชนิดอื่นในเรื่องความคิด ความมีสติ ปัญญา รู้จักไตร่ตรองตามหลักแห่งเหตุผล ความมีสติและสัมปชัญญะมีจิตสำนึกรับผิดชอบชั่วดี ซึ่งกล่าวโดยรวมก็คือมีวัฒนธรรม มนุษย์ตามรูปศัพท์จึงหมายถึงสัตว์ที่รู้จักใช้เหตุผล, สัตว์ที่มีจิตใจสูง (ราชบัณฑิตยสถาน, 2546) มนุษย์เป็นสัตว์สังคมมีสัญชาตญาณในการอยู่รวมกันเป็นจำนวนมากเริ่มต้นจากการอยู่รวมกันเป็นครอบครัว มีทั้งครอบครัวเดี่ยวที่มีสมาชิกครอบครัวประกอบด้วย 2 ระดับ คือ บิดามารดาและบุตรธิดาอาศัยอยู่ภายใต้ชายคาเดียวกันและมีทั้งครอบครัวขยายประกอบด้วยสมาชิก 3 ระดับ คือ บิดามารดาบุตรธิดาและปู่ย่าตายายที่อาศัยอยู่ในบริเวณเดียวกัน

มนุษย์ทั่วไปอาศัยอยู่ในสังคมในหลายบทบาทและฐานะ ดังนั้นในการดำเนินชีวิตแต่ละวันต้องประพฤติปฏิบัติให้สอดคล้องและเหมาะสมกับแต่ละบทบาท ซึ่งหลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนาพระพุทธองค์ทรงแบ่งคนแวดล้อมตัวเราออกเป็น 6 กลุ่มเรียกว่า ทิศ 6 แล้วทรงกำหนดเป็นอริยวินัยหรือหน้าที่โดยให้มีปฏิสัมพันธ์รับผิดชอบต่อกันทั้งสองทางคือระหว่างตัวเรากับบุคคลในแต่ละทิศ ซึ่งทั้งสองฝ่ายจะต้องมีหน้าที่ปฏิบัติต่อกันตามที่พระพุทธองค์ทรงกำหนดไว้ การกำหนดอริยวินัยเพื่อให้แต่ละคนประพฤติปฏิบัติหน้าที่ของตน นับว่าเป็นกลวิธีในการสร้างเครือข่ายคนต่ออย่างเป็นระบบที่ชาญฉลาดยิ่งคือใช้คนดีรวมสร้างคนดี จนกระทั่งกลายเป็นเครือข่ายคนดีส่งเสริมให้บุคคลปฏิบัติตนตามบทบาทหน้าที่ของตนให้ครบสมบูรณ์ เพื่อเกื้อกูลอุดหนุนต่อกันและกันซึ่งจะช่วยให้สังคมอยู่รวมกันอย่างมีความสุข

การที่พระพุทธองค์ทรงกำหนดหน้าที่ให้แต่ละบุคคลในทิศ 6 ต้องปฏิบัติย่อมเป็นการฝึกปลูกฝังลักษณะนิสัยของคนดีไปพร้อมๆกับการฝึกความอดทนต่ออำนาจกิเลส คือ นับตั้งแต่บิดามารดาฝึกให้บุตรธิดาทำสิ่งดีๆ ตั้งแต่ยังเล็กชี้ให้เห็นว่าสิ่งใดบ้างเป็นเรื่องชั่วแล้วก็ต้องไม่ทำ เมื่อไปโรงเรียนครูก็สอนให้ทำดี เมื่อโตเป็นผู้ใหญ่พระภิกษุก็ยังเน้นย้ำให้ทำดีในระดับสูงขึ้นไปอีก ครั้นเมื่อประพฤติปฏิบัติหน้าที่ของตนตามที่ทรงกำหนดไว้ให้แต่ละทิศจนคุ้นแล้วคนเราย่อมมีหิริคือความละอายบาปและโอตตบัพที่เรียกว่าความกลัวบาปต่อการที่จะประพฤติในสิ่งที่ไม่ดีงาม ไม่ถูกต้อง ไม่เหมาะสม ไม่สมควรหรือสิ่งที่เป็นบาป

บุคคลต่างๆ ที่เราต้องเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์ด้วยดุจทิศที่อยู่รอบตัว 6 ทิศ มีดังนี้

1) ปุริตถิมทิศ (ทิศเบื้องหน้า) ได้แก่ บิดามารดา 2) ทักขินทิศ (ทิศเบื้องขวา) ได้แก่ ครูอาจารย์ 3) ปัจฉิมทิศ (ทิศเบื้องหลัง) ได้แก่ สามเณร 4) อุตตรทิศ (ทิศเบื้องซ้าย) ได้แก่ มิตรสหาย 5) อุมริมทิศ (ทิศเบื้องบน) ได้แก่ พระสงฆ์ สมณพราหมณ์ 6) เหนฎิมทิศ (ทิศเบื้องล่าง) ได้แก่ ลูกจ้างกับนายจ้าง

จากความเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กันทางสังคมดุจทิศที่อยู่รอบตัวทั้ง 6 ทิศดังกล่าว บิดามารดาผู้เปรียบเสมือนทิศเบื้องหน้าของบุตรธิดาเป็นบุคคลสำคัญของบุตรธิดาบิดามารดาผู้ซึ่งทำอุปการะแก่บุตรธิดาก่อนด้วยความเมตตากรุณา ด้วยจิตใจที่ปรารถนาจะให้บุตรธิดามีความสุขหรือที่กำลังมีความทุกข์ที่ต้องการช่วยเหลือให้รอดพ้นจากความทุกข์ โดยมีได้คำนึงถึงสิ่งตอบแทนใดๆทั้งสิ้น บิดามารดาให้การเลี้ยงดูบุตรธิดาของตนโดยไม่หวังผลตอบแทนบิดามารดาจึงเป็นบุพการีคนแรกของบุตรธิดา พระพุทธเจ้าเปรียบบิดามารดาไว้ว่าเป็นบุพเพ (เทพองค์แรก) บุพพาจารย์ (อาจารย์คนแรก) และอาหุเนยบุคคล (บุคคลที่ควรแก่การนอบน้อม) ของบุตรธิดานอกจากจะให้ความเคารพท่านแล้ว บุตรธิดาพึงบำรุงบิดามารดาผู้เป็นทิศเบื้องหน้าดังนี้ 1) ท่านเลี้ยงเรามาแล้วเรารู้จักตอบแทน 2) ช่วยทำกิจของท่าน 3) ดำรงวงศ์สกุล 4) ประพฤติตนให้เหมาะสมกับความเป็นทายาท 5) เมื่อท่านล่วงลับไปแล้วทำบุญอุทิศให้ท่าน

บุตรธิดาที่สำนึกในพระคุณของบิดามารดาและรู้จักตอบแทนคุณบิดามารดาถือว่าเป็นคนดี เป็นคนมีศักดิ์ศรี เป็นผู้ที่ได้รับการยกย่องสรรเสริญในสังคมทั่วไป เพราะคนที่รู้จักกตัญญูต่อบิดามารดาผู้ซึ่งตนเป็นผู้ที่มีคุณธรรมสำคัญ



คุณธรรมข้อที่ทำให้คนในสังคมอยู่กันมาด้วยความสงบสุขร่มเย็นมีความรักสามัคคีต่างถ้อยที่ถ้อยอาศัยกัน ที่สำคัญยังเป็นการประกาศศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ด้วย

ในทางพระพุทธศาสนาก็ได้กล่าวยกย่องการรู้จักตอบแทนคุณนั้นว่าเป็นภูมิธรรมของคนที่ตั้งพุทธพจน์ว่า “สัตบุรุษ เป็นคนกตัญญูเป็นคนกตเวที ความเป็นคนกตัญญู ความเป็นคนกตเวทีที่สัตบุรุษทั้งหลายสรรเสริญ ความเป็นคนกตัญญู และ ความเป็นคนกตเวทีทั้งหมดนี้เป็นภูมิสัตบุรุษ” (พระไตรปิฎกไทย เล่มที่ 20 ข้อที่ 33 หน้าที่ 77) ดังนี้

แต่ในปัจจุบันตามที่ปรากฏให้เห็นทางสื่อมวลชนต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นสื่อสิ่งพิมพ์วิทยุ หรือโทรทัศน์จะปรากฏอยู่เสมอว่า มีผู้สูงอายุถูกทอดทิ้งไม่ได้รับการเอาใจใส่เลี้ยงดูจากลูกหลาน บางคนก็อาศัยอยู่บ้านตนเองแต่อยู่อย่างยากลำบากด้วยความชราของร่างกายที่ไม่สามารถประกอบหน้าที่การงานได้ ทำให้มีความเป็นอยู่อย่างแร้นแค้นต่างๆ ที่ผู้สูงอายุที่ถูกทอดทิ้งเหล่านั้นหลาย คนมีบุตรธิดาหลาย คนแต่ละคนมีหน้าที่การงานที่ดี แต่ไม่ได้ให้ความสำคัญในการที่จะดูแลบิดามารดาผู้สูงวัย ตอบแทนเมื่อบิดามารดาไม่ร้องขอก็ไม่ใส่ใจผู้สูงอายุหลาย คนก็ไม่ได้อาศัยอยู่บ้านของตนเองแต่ถูกส่งให้ไปอยู่บ้านพักคนชรา ซึ่งโดยความเป็นอยู่อาจจะสะดวกสบายกว่การอยู่ลำพัง แต่โดยสภาพจิตใจแล้วผู้สูงอายุทั้งหลายต่างโหยหาความรักความอบอุ่นในครอบครัวที่แวดล้อมด้วยลูกๆ หลานๆ ยุคสมัยปัจจุบันปัญหาสังคมต่างๆ ที่เกิดขึ้นมากมายเริ่มตั้งแต่มนุษย์ไม่ปฏิบัติหน้าที่ของตนให้ดีที่สุด ละเอียดขาดการเอาใจใส่ มองข้ามความสำคัญไป บิดามารดาไม่เอาใจใส่ในหน้าที่ของบิดามารดาเห็นแก่ความสุขส่วนตัว ไม่เอาใจใส่ต่อบุตรธิดา ไม่อบรมบุตรธิดาให้ดีที่สุด เขาจึงไม่รู้จักหน้าที่หรือบุญคุณของบิดามารดา ไม่รับรู้ความเป็นบิดามารดาจนในที่สุดก็เนรคุณบิดามารดา ฉะนั้นเมื่อมองเห็นพื้นฐานแห่งปัญหาอย่างนี้แล้ว ถ้าต่างคนต่างยึดมั่นในหน้าที่ของตนและตั้งใจทำหน้าที่ของตนให้ดีที่สุด บิดามารดาทำหน้าที่ของบิดามารดาให้สมบูรณ์แบบ บุตรธิดาก็ทำหน้าที่ของตนให้สมบูรณ์แบบ ปัญหาสังคมทั้งหลายที่เกิดขึ้นในประเทศของเราทุกวันนี้ก็จะลดลงเรื่อยๆ จนบางลงในที่สุด (พระธรรมกิตติวงศ์, 2541)

ความหมายของการดูแลบิดามารดา

การบำรุงบิดามารดา หมายถึง การทำอุปการะต่อบิดามารดาซึ่งสามารถกระทำได้ 2 ทางคือ

1) การบำรุงทางกาย หมายถึง การมอบให้ซึ่งปัจจัย 4 ดูแลเลี้ยงดูสุขภาพกายตามหลักวัตถุประสงค์ข้อที่ 1 ความว่าเราพึงเลี้ยงมารดาบิดาตลอดชีวิต (พระไตรปิฎกไทย เล่มที่ 15 ข้อที่ 257 หน้าที่ 375) เพราะบิดามารดามีอุปการะมาก บำรุงเลี้ยง แสดงโลกนี้แก่บุตรบิดามารดาผู้อนุเคราะห์ประชา...เพราะเหตุนี้ฉันจึงตบตีพินาศและการละทิ้งการละทิ้งมารดาฉันด้วยขาน้ำ ผ่า ที่นอน การอบกลิ่น การให้อาบน้ำ และการล้างเท้า เพราะการปรนนิบัติบิดามารดานั้น บัณฑิตจึงสรรเสริญในโลกนี้เอง (พระไตรปิฎกไทย เล่มที่ 20 ข้อที่ 31 หน้าที่ 137)

2) การบำรุงทางใจ หมายถึง การดูแลจิตใจให้มีความสำนึบสออยู่เสมอ ไม่กระทำความหมั่นหมองให้ปรากฏในจิตใจ ทำมารดาบิดาผู้ไม่มีศรัทธาให้มีศรัทธา ผู้ไม่มีศีลให้มีศีล ผู้ตระหนี่ให้รู้จักการเสียสละ ผู้ไม่มีปัญญาให้มีปัญญา บุตรที่บำรุงมารดาบิดาด้วยการให้เสื่อมใสในพระรัตนตรัยให้สมาทานศีลหรือให้บรรพชา จักว่าเป็นยอดของคนทั้งหมดผู้บำรุงมารดาบิดาในโลกนี้ (พระไตรปิฎกไทย เล่มที่ 20 ข้อที่ 34 หน้า 78)

นอกจากนั้นก็ต้องบำรุงดูแลด้านจิตใจของท่านอีกด้วย เช่น หมั่นพาไปทำบุญตักบาตร หรือทำกิจกรรมทางพระพุทธศาสนาอยู่เสมอในวันสำคัญ กล่าวคือ วันวิสาขบูชา วันเข้าพรรษา เป็นต้น เพื่อเป็นการร่วมมือกิจกรรมระหว่างกันในครอบครัว อีกทั้งยังช่วยให้ท่านดำเนินชีวิตไปในทางที่ถูกต้องประกอบด้วยสัมมาทิฐิ เช่น ทำให้นับมีศรัทธา ทำให้เป็นคนมีศีล เป็นคนกล้าเสียสละ หรือบำเพ็ญสาธารณะประโยชน์ต่อคนอื่นได้ เป็นคนมีสมาธิมีปัญญาแจ่มในพุทธธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า



ความสำคัญของการบำรุงบิดามารดา

เหตุที่มารดาบิดาเป็นบุคคลที่ควรบำรุงดูแลเป็นยิ่งนัก เพราะพระพุทธรักษาเปรียบมารดาบิดาเป็นพรหมของบุตร พระพรหมมีคุณธรรม 4 อย่าง คือ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา (พระไตรปิฎกไทยเล่มที่ 28 ข้อที่ 181 หน้า 84) และจะเจริญคุณธรรมทั้ง 4 ประการนี้ตลอดเวลาเหมือนกับมารดาบิดาไม่เคยละเลยคุณธรรม 4 ประการในบุตรเช่นกัน กล่าวคือในเวลาที่บุตรยังอยู่ในท้องมารดาจะเกิดเมตตาจิตว่าเมื่อใดจะได้เห็นบุตรน้อยปลอดภัย มีอวัยวะน้อยใหญ่ครบบริบูรณ์ เมื่อบุตรยังเล็กนอนแบบเบาะมีเลือดไร้โตต่อมหรือนอนกระสับกระส่ายส่งเสียงร้อง มารดาบิดาได้ยินเสียงบุตรนั้นก็เกิดความกรุณา เวลาบุตรวิ่งเล่นไปมาได้หรืออยู่ในวัยหนุ่มสาวมารดาบิดามองดูแล้วจะมีจิตอ่อนไหวบันเทิงใจเหมือนกับสำลีและปุยพู่ เมื่อนั้นมารดาบิดาจะมีมุทิตาจิต แต่เมื่อบุตรมีครอบครัวแยกเรือนออกไป มารดาบิดาจะเกิดความวางใจว่า ขณะนี้บุตรของเราสามารถเป็นอยู่ได้ตามลำพัง เวลานั้นมารดาบิดาจะมีอุเบกขา จึงเปรียบมารดาบิดาเหมือนกับพรหมของบุตร ด้วยเหตุที่ประกอบด้วยคุณธรรมทั้ง 4 ประการนี้ เหตุที่มารดาบิดาเปรียบเหมือนบุรพจารย์ คือ เป็นอาจารย์คนแรกของบุตรเพราะให้การศึกษาก่อนอาจารย์คนอื่น เช่น ให้ศึกษาเกี่ยวกับปริชาด 4 การดื่ม การกิน สอนการพูด เช่น คนไหนควรเรียกว่าพ่อ คนไหนควรเรียกว่าพี่ คนไหนควรเรียกว่าน้อง ควรทำสิ่งไหนไม่ควรทำสิ่งไหน ควรเข้าไปหาคนไหนไม่ควรเข้าไปหาคนไหน เวลาต่อมาจึงได้เรียนกับอาจารย์คนอื่น อาจารย์คนอื่นจึงเรียกว่า บัณฑิตอาจารย์ คือ อาจารย์ภายหลังมารดาบิดา ย่อมพุ่มพักรักษาบุตรของตน แม้ด้วยการฆ่าสัตว์อื่น ฉะนั้นมารดาบิดาจึงควรได้รับชวบน้ำเป็นต้น ที่บุตรจัดมาเพื่อบูชาหรือต้อนรับเคารพการนอบน้อมและความนับถือ การสักการะจากบุตรเหมือนกับที่ศิษย์ปฏิบัติต่ออาจารย์(พระไตรปิฎกไทย เล่มที่ 1 ข้อที่ 269 หน้าที่ 271)

การบำรุงบิดามารดา การอุปัฏฐากเลี้ยงดูบิดามารดา เป็นมงคลอันสูงสุด มงคล หมายถึง สิ่งที่ดีงามในชีวิตของเรา ผู้มีความรู้สึกสำนึกในพระคุณของบิดามารดา และตอบแทนคุณบิดามารดาตามร่างกายด้วยปัจจัย 4 คือ ให้เลือ้อาหารอันอาหารโภชนาการ ที่อยู่อาศัย และให้การรักษาร่างกายยามเจ็บป่วย ตลอดจนการบำรุงด้านจิตใจไม่ให้บิดามารดาเครียดและหมดหวังต่อการบำรุงเลี้ยงดู ดังนี้แล้วบุตรธิดานั้นย่อมเป็นผู้มีกายวาจาสงบเรียบร้อยใจเต็มเปี่ยมไปด้วยความกตัญญูทศเวทที่รู้จักบุญคุณของบิดามารดา

สรุปความสำคัญของการบำรุงบิดามารดามีดังนี้

- 1) ทำให้เกิดวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณีที่ดีงาม เช่น การทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้แก่บิดามารดาที่เสียชีวิตไปแล้ว
- 2) ช่วยทำให้สถาบันครอบครัว และสังคมมั่นคง ซึ่งนับว่าเป็นหลักธรรมพื้นฐานที่ทำให้มนุษย์รู้จักการกระทำหน้าที่อัน

เหมาะสมของตนเอง โดยเริ่มจากความรับผิดชอบต่อนตนเองความรับผิดชอบต่อนหน้าที่ในสถาบันครอบครัว โดยบิดามารดาทำหน้าที่ในฐานะบุพการีและบุตรธิดาปฏิบัติหน้าที่ต่อบิดามารดาในฐานะผู้มีความกตัญญูทศเวทที่ อันจะขยายผลในระดับสังคมที่กว้างออกไป ความกตัญญูช่วยให้โลกอยู่รอด ไม่มีปัญหา คนชราไม่มีคนเลี้ยงก็จะหมดไป

- 3) การบำรุงบิดามารดาจัดเป็นเครื่องหมายของบุตรธิดาที่ดี เป็นสัญลักษณ์ของคนดี เป็นวัฒนธรรมที่ดีงาม และเป็นคุณธรรมค้ำจุนครอบครัวสังคมและโลกให้เกิดความสุขมีสันติภาพ

แนวคิดเรื่องการดูแลพ่อแม่ในทัศนะของนักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนา

พุทธทาสภิกขุ ได้อธิบายไว้ว่า การบำรุงบิดามารดาก็คือ การระลึกถึงและยอมรับรู้ในบุญคุณของผู้อื่นที่มีอยู่เหนือตน เรียกว่า กตัญญูตา (กตัญญู) การพยายามทำตอบแทนบุญคุณนั้นๆ เรียกว่า กตเวทิตา (กตเวที) คนที่รู้บุญคุณ เรียกว่า คนกตัญญู คนที่ทำตอบแทน เรียกว่า คนกตเวที กตัญญูทศเวทิตา หมายถึง ความรู้บุญคุณท่านแล้ว ทำตอบแทนปรากฏนี้เป็นธรรมประคองโลกให้เป็นอยู่ได้และอยู่ได้ด้วยความสงบสุข (พุทธทาสภิกขุ, 2536) คำว่า แม่หรือคำว่าพ่อในภาษาไทยเราหรือภาษาที่คล้ายกันก็มีอยู่หลายภาษา เรียกแม่ด้วยอักษรหมวดมะ และเรียกพ่อด้วยอักษรหมวดปะ แม่ภาษาอินเดียก็เรียกแม่ว่า มาตาเรียกพ่อว่าปิตา คือ มะกับปะเหมือนกัน มะกับปะเป็นคำพูดที่เล็งถึงพ่อแม่หลายประเทศหลายชาติและหลายภาษา



เรียกว่าจะแทบทั่วทั้งเอเชียก็ได้ คำว่ามารดาบิดานี้เป็นคำที่ต้องสนใจในความหมาย ทำไมจึงกล่าวคำว่ามาตาก่อนบิดา คือภาษาไทยคำว่าแม่และพ่อถอดมาจากภาษาบาลี ปัจจุบันนิยมใช้กันว่าพ่อและแม่ คำว่าแม่เป็นคำที่มาก่อนคำว่าพ่อโดยพิจารณาตามความรู้สึกของทารกหรือเหตุการณ์ที่เกี่ยวกับทารก ทารกเกี่ยวข้องกับแม่มากจนรู้จักเรียกแม่ก่อนเรียกพ่อ และก็ง่ายสำหรับปากที่พูดว่าแม่ ง่ายกว่าที่จะเรียกว่าพ่อ ทั้งลูกคนและลูกสัตว์อยู่กับแม่มากตั้งแต่แรกมากกว่าอยู่กับพ่อ แม่สัตว์ในบ้านเรือนก็มีลักษณะเหมือนกัน สัตว์ในป่าเป็นฝูงเป็นโขลงอยู่กับแม่เป็นส่วนใหญ่ สัตว์ในน้ำในอากาศส่วนมากก็จะอยู่กับแม่ คำว่าแม่จึงมีความหมายแก่ลูกมาก เพราะเหตุนี้คำว่าแม่จึงขึ้นก่อนคำว่าพ่อตามคำมาตาบิดาในภาษาบาลี (พุทธทาสภิกขุ, 2536)

พระเทพวิสุทธิเมธี (ปัญญาธานทิกขุ) ได้อธิบายไว้ว่า การบำรุงบิดามารดาก็คือ คนในสมัยโบราณเขามองเห็นการณโกลาอะไรจะเกิดขึ้น เขาจึงย่ำสอนกันมากในเรื่องนี้ และถือว่าความกตัญญูเป็นคุณธรรมที่สำคัญและมีความจำเป็นแก่สังคม นักปราชญ์ในอินเดียได้เขียนสวดแทรกความกตัญญูไว้ในวรรณกรรมทุกเรื่อง เพื่อสอนใจเยาวชนทางด้านวรรณคดีในพระพุทธศาสนา ได้แก่ ชาดกต่างๆ เป็นนิทานสอนใจแก่ใจแก่วัยด้วยความกตัญญูทวนเวียนเกือบทุกเรื่อง เพื่อสอนให้ลูกมีความกตัญญูทวนเวียนต่อบิดามารดา ไม่ประทุษร้ายพ่อแม่ ไม่ทำอะไรให้พ่อแม่เข้าใจ เจ็บไข้ดูแลรักษาช่วยเหลือกิจการเมื่อพ่อแม่ต้องการ ในประเทศจีนปรัชญาเมธี ได้แก่ ขงจื้อ ได้เขียนหลักปฏิบัติเกี่ยวกับความกตัญญูให้ลูกปฏิบัติต่อพ่อแม่ บู่ยา ตายายสอนให้บุคคลรู้จักเคารพบนอบนับถือผู้มีพระคุณ ประเพณีของจีน เช่น ต้นชาต้องจัดรูป 3 ดอกไปยื่นหน้าบ้านเพื่อไหว้ฟ้าดินเพื่อระลึกถึงบุญคุณของแผ่นดินและฟ้า (พระเทพวิสุทธิเมธี (ปัญญาธานทิกขุ), 2536)

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) ได้อธิบายไว้ว่า การบำรุงบิดามารดาก็คือ ความเป็นคนกตัญญูทวนเวียน และให้ความหมายของคำว่า กตัญญูทวนเวียน หมายถึง ผู้รู้อุปการะที่ท่านทำแล้ว และตอบแทนแยกออกเป็น 2 คือ กตัญญูรู้คุณท่าน ทวนเวียนที่ตอบแทนหรือสนองคุณท่าน ความกตัญญูทวนเวียนว่าโดยขอบเขตแยกได้เป็น 2 ระดับ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), 2549)

พระพรหมมุนี (จันทพรหมคุณุตโต) ได้อธิบายไว้ว่า การบำรุงบิดามารดาก็คือ ความเป็นผู้รู้อุปการะที่ผู้ใดผู้หนึ่งทำแล้วจะน้อยหรือมากก็ตาม โดยความระลึกถึงบอຍ ชื่อว่า กตัญญูทวนเวียน ผู้ทำอุปการะก่อนชื่อว่าบุพการี และบุคคลผู้รู้อุปการะอันบุพการีทำแล้ว และทำตอบแทนในภายหลังชื่อว่า กตัญญูทวนเวียน และบุคคลที่เป็นบุพการียอมได้ชื่อว่าเราให้หนี้ และบุคคลผู้ทำภายหลังยอมได้ชื่อว่าเราใช้หนี้ (พระพรหมมุนี (จันทพรหมคุณุตโต), 2549)

ดังนั้นบุตรธิดาควรตระหนักในจิตสำนึกให้ถึถึวนานในโลกนี้ แม่สามีภรรยาที่รักกันปานจะขาดใจแต่พอมียัยอันตรรายบางครั้งก็ยิ่งทอดทิ้งกันไป แต่บิดามารดาท่านหาได้เป็นเช่นนั้นไม่ จึงควรอย่างยิ่งที่จะสำนึกในพระคุณของท่านผู้มีอุปการะแก่ตัวเราให้สามารถมีชีวิตอยู่ในโลกนี้อย่างมีความสุข และมีโอกาสทำความดีที่การงานหน้าที่ต่างๆ ด้วยความรู้อุทิศความสามารถที่ท่านได้บอกสอนปรารถนาดีหวังดีต่อตัวเราโดยตลอด เพราะเหตุที่ว่าความรักของบิดามารดาต่อบุตรธิดามีมากยิ่งกว่าของสามีและภรรยาที่พึงให้แก่กันได้ คราวมีภัยเขาทั้งคู่อาจสละกันทิ้งไปด้วยเหตุจำเป็นก็มี ดังความตอนหนึ่งว่าดูให้ไกลเข้ามาเถอะภรรยาสามีที่รักกันมากที่สุดลงเรือลำเดียวกันมาตั้งแต่วัยหนุ่มสัญญาว่าจะลมหัวจมท้ายด้วยกัน เป็นคู่สร้างคู่สมเป็นทองแผ่นเดียวกัน จะไม่ปันใจไปให้คนอื่น จะลงหลุมฝังศพ หรือนอนบนเตียงตะกอนเดียวกัน หากลึนใจไปก็ขอให้ไปวิมานชั้นฟ้าด้วยกันตลอดไป แต่สัญญาอย่างนี้จะคู่สามีภรรยาที่ปฏิบัติได้ไม่มากนัก พออยู่ใกล้ชิดกันเห็นธาตุแท้ของแต่ละคนก็เปิดเผยออกมาในแต่ละวันทำให้เปลี่ยนความรักกลายเป็นความเกลียดความชิง อยางที่โบราณท่านสอนว่า “ยามรักนำตมฝักก็ยงว่าหวาน ยามร้าวรานหน้าตาลกลับเป็นของขม อารมณ์ของคนเราเปลี่ยนแปลงได้ง่ายนิดเดียว” แต่ความรักของบิดามารดาเกิดมาจากเมตตาไม่ได้เกิดมาจากกิเลสตัณหา จึงดำรงมั่นคงด้วยสายสัมพันธ์แห่งชีวิตจิตใจไม่มีวันถ่างถอนไปได้



บุคคลแบบอย่างของการเป็นบุตรธิดาที่ดี

1. พระพุทธเจ้า

ในประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา เมื่อศึกษาพุทธประวัติมักจะมองข้ามในเรื่องพระมารดาไป สาเหตุเพราะว่าพระนางสิริมหามายานั้น เมื่อทรงมีพระประสูติกาลแล้วภายใน 7 วันก็เสด็จทิวงคตแล้ว ประวัติศาสตร์ก็ผ่านบทบาทของพระองค์ไป แต่แท้ที่จริงแล้วพระองค์ยิ่งใหญ่มาก คือ ถ้าพระนางไม่เสียสละก็ไม่มีพระพุทธเจ้า ทั้งนี้ ตามธรรมดาของมารดา พระโอรสตัวนี้ ท่านวางหลักไว้ข้อหนึ่งว่า พระกรรมของมารดาแห่งพระโอรสตัวจะเป็นที่ประดิษฐานอยู่ของพระโอรส ซึ่งจะเป็นพระพุทธรูปในอนาคตเพียงพระองค์เดียวเท่านั้น นั่นหมายความว่าใครก็ตามที่ตั้งความปรารถนาเพื่อเป็นพระพุทธรูป มารดาต้องกล้าที่จะแลกชีวิตเพื่อให้ลูกของตนนั้นสมประสงค์ กล่าวคือ ถ้าตั้งความปรารถนาอย่างนี้แล้วก็พร้อมที่จะตายเพื่อให้ลูกได้สมปรารถนาสิ่งเหล่านี้ ความรักของแม่นั้นยิ่งใหญ่มาก เป็นความรักที่สามารถจะตายแทนลูกได้ แต่ความรักของลูกนั้นบางที่ไม่กล้าที่จะตายแทนพ่อแม่ บางทีปล่อยให้พ่อแม่ตายจากไปโดยที่ไม่เคยไปดูแลด้วยซ้ำไป เรายังเวลาให้คนทั้งโลกแต่กลับไม่มีเวลาให้คุณแม่พ่อคุณแม่ด้วยเหตุนี้เองในพรรษาที่ 7 พระพุทธองค์จึงเสด็จไปโปรดพระพุทธมารดาเป็นการชดใช้หนี้คักดิ์สิทธิ์บนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เพราะพระนางสิริมหามายานั้น หลังจากเสด็จทิวงคตแล้วก็เสด็จอุบัติขึ้นไปเป็นเทพบุตรอยู่บนสวรรค์ชั้นดุสิต ในพระไตรปิฎกแสดงไว้ว่า พระพุทธองค์ได้เสด็จขึ้นไปแสดงธรรมโปรดพระนางสิริมหามายาซึ่งเป็นพระพุทธรูปผู้ให้กำเนิดบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ถึง 3 เดือน ธรรมเทศนาที่คัดเลือกมาแสดง คือ พระอภิธรรมที่ต้องเป็นพระอภิธรรมเพราะทรงมาว่าลึกลับถึงว่าเวลาพอกับแม่ได้ของอร่อย ย่อมต้องการให้ลูกได้กินของอร่อยนั้นด้วยพระพุทธองค์มองจากมุมนี้

ดังนั้นเมื่อพระพุทธองค์จะแสดงธรรมให้แก่ พระพุทธมารดา ก็ทรงเลือกเอาธรรมะส่วนที่ดีที่สุด สำคัญที่สุด ลึกซึ้งที่สุด ไปแสดงโปรดจนพระพุทธมารดาสำเร็จมรรคผลเป็นพระอริยบุคคล นี่คือที่สุดแห่งความกตัญญูที่พระพุทธองค์ทรงทำให้อุบัติเป็นตัวอย่างแก่พวกเรา พอทำให้พระพุทธมารดาเป็นพระอริยบุคคลได้ก็เป็นอันว่าการชดใช้หนี้คักดิ์สิทธิ์นั้นสำเร็จเสร็จสิ้นบริบูรณ์ (พระมหาภูมิจัย วชิรเมธี (ว.วชิรเมธี), 2547)

2. พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

ส่วนทางคติโลก บุคคลที่เป็นแบบอย่างได้เห็นชัดเจนมากที่สุดในสังคมไทยก็คือ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว หรือที่เรานิยมเรียกอย่างเคารพในพระองค์ท่านว่า ในหลวงผู้อยู่ในดวงใจของชาวไทยทุกคน ตลอดระยะเวลาที่ผ่านมา เป็นที่ประจักษ์อย่างยิ่งแล้วว่า ในหลวงของเรา ทรงมีแต่ให้ ให้ และให้กับปวงชนชาวไทยทุกคน และถ้ามองจากมุมมองเรื่องภาวะผู้นำ จะพบว่าในหลวงท่านทรงเป็นผู้นำต้นแบบที่ยิ่งใหญ่และยากที่จะหาใครเสมอเหมือนได้ในเรื่องความกตัญญูต่อเวลาที่พระองค์ท่านก็เป็นแบบอย่างที่ดีให้กับหลาย ๆ คน ก่อนสมเด็จพระสันตะปาปาฟรานซิส ตอนนั้นสมเด็จพระสันตะปาปาฟรานซิส 93 ในหลวงเสด็จจากวังสวนจิตร ไปวังสระประทุมอาทิตย์ละ 5 วัน เพื่อไปเสวยพระกระยาหารกับแม่สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอฯ ในหลวงไปเยี่ยมตอน ตี 1 ตี 2 จนถึงตี 4 เศษ ๆ จึงเสด็จกลับ ไปผ่านแม่วันละหลายชั่วโมง แม่พอเห็นลูกมาเยี่ยมก็หายป่วยไปครึ่งหนึ่งแล้ว ทีมแพทย์ที่รักษาสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอฯ เห็นในหลวงมาเยี่ยมมาประทับก็ต้องติดตามไปด้วย ต้องปรึกษาหารือกันตลอดว่า จะให้ยังไง...จะเปลี่ยนยาไหม...? จะปรับปรุงการรักษายังไงให้ดีขึ้น... ทำให้สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอฯ ได้รับการดูแลที่ดีขึ้น.. กลางคืนในหลวงไปอยู่กับสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอฯ คืนหลายชั่วโมง..ไปให้ความอบอุ่นทุกคืน มีคราวหนึ่งในหลวงป่วยและสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอฯ ประทับอยู่ศิริราชด้วยกันทั้งสองพระองค์แต่คนละมุมเตียง ตอนเช้าในหลวงเปิดประตูออกมา เห็นพยาบาลเห็นรถสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอฯ มารับลม ผ่านหน้าห้องพอดี ในหลวงรีบเข้าไปเข็นรถให้สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอฯ มหาดเล็กบอกในหลวงว่าไม่เป็นไร ไม่ต้องเข็น มีพยาบาลเข็นให้อยู่แล้ว ในหลวงตอบว่ายังไงทราบไหมครับ พระองค์ทรงรับสั่งว่า "ไม่เป็นไร นี่แม่เรา ทำไม่ต้องให้คนอื่นเข็น เราเข็นได้" (เครือข่ายกาญจนาภิเษก, 2552)



พระมหากุณฑลชัยวชิรเมธี (ว.วชิรเมธี) ได้แสดงทัศนะเกี่ยวกับในหลวงที่ทรงให้การทะนุบำรุงและทรงเอาใจใส่ต่อสมเด็จพระเจ้าวรวงศ์เธอ เจ้าฟ้าสิริวัณณวรี นารีรัตนราชกัญญา ไว้ตอนหนึ่งว่า

“เหมือนพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเคยตรัสเล่าว่า สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเห็นพระองค์เป็นเด็กตลอดเวลา ทรงสอนตลอดจนถึงพระชนมายุ 60 พรรษา สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจึงเลิกสอนนั้นเพราะแสดงว่าทรงเห็นพระเจ้าอยู่หัวเป็นเด็กจนถึงพระชนมายุ 60 พรรษา นี่คือธรรมดาของคนเป็นแม่ จะอย่างไรก็มองลูกว่าเป็นเด็กเล็กอยู่นั่นเอง มารดาของพระสวามีบุตรก็เช่นเดียวกัน ถึงแม้ลูกชายของตัวเองจะเป็นถึงอัครราชกุมารแต่ในสายตาของโยมแม่ ท่านยังเป็นเด็ก” (พระมหากุณฑลชัย วชิรเมธี (ว.วชิรเมธี), 2547)

นอกจากนั้นพระมหากุณฑลชัยวชิรเมธี (ว.วชิรเมธี) ยังได้กล่าวเสริมต่อไปอีกว่า ในหลวงของเราพระองค์ทรงเป็นมหาราชาอดกตัญญู เพราะว่ในบั้นปลายพระชนม์ชีพของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงอุทิศเวลา 5 วันในหนึ่งสัปดาห์ สำหรับสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จไปเสวยร่วมกับสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว คือ สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง ทรงสวดมนต์ขอพรให้พระองค์เป็นสุขตลอดไป คือ สวดมนต์ขอพรให้พระองค์เป็นสุขตลอดไป จึงไปเสวยร่วมกับสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวไม่ได้อีกหนึ่งวันสำหรับสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและพระบรมวงศานุวงศ์ (พระมหากุณฑลชัย วชิรเมธี (ว.วชิรเมธี), 2547)

กตัญญูต่อกฎเกณฑ์การบำารุงบิดามารดา

กตัญญูเป็นธรรมอันเป็นมงคลที่ 25 ที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสไว้ โดยเน้นให้นำไปพัฒนาคุณสมบัติของคนดีแปลตามตัวหนังสือ คือ ผู้รู้วาคนอื่นทำความดีอะไรไว้แก่ตนบ้างเอาความหมายสั้นๆ ว่า ผู้รู้คุณคน การรู้บุญคุณคนหรือรู้อุปการคุณที่ผู้อื่นทำให้ตนเอง ถือเป็นหลักแห่งความยุติธรรมและความเป็นธรรมอย่างหนึ่งในสังคมมนุษย์ เพราะเป็นการสอดคล้องกับหลักคำสอนว่า การทำดีได้ดีทำชั่วได้ชั่วตามที่พระพุทธเจ้าทรงสอนไว้ มีคนทำดีให้กับเราแล้วและเราได้รับผลประโยชน์จากการทำดีของเขาเป็นต้นว่า ได้ลาภยศสรรเสริญและความสุขหรือผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นแก่ตน รับรู้คุณความดีของเขาย่อมถือว่ายุติธรรมต่อกัน

กตัญญูต่อบิดามารดาในฐานะบุพการี หมายถึง รู้คุณเห็นคุณบิดามารดา คือเห็นด้วยปัญญาว่าบิดามารดาเป็นผู้มีพระคุณต่อตนอย่างแท้จริง คุณของบิดามารดาได้จากอุปการะ คือ ประโยชน์ที่ท่านทำแกบุตรธิดามีว่จะไรบ้างที่แตกต่างจากคนอื่น ตามธรรมดาของคนทั่วไป เมื่อจะอุปการะใครเขาต้องเห็นประโยชน์ที่จะได้รับจากผู้ที่เขาจะอุปการะ เช่น เห็นหลักทรัพย์หรืออุนีเสียใจต่อเมื่อแน่ใจแล้วว่าอุปการะคุณของเขาย่อมไม่สูญเปล่าจึงช่วยเหลือ แต่ที่บิดามารดาอุปการะบุตรธิดานั้นเป็นการอุปการะโดยบริสุทธิ์ใจจริงๆ ไม่ได้มองถึงหลักประกันใดๆ เลย คนเราทุกคนเกิดมาตัวเปล่า ไม่มีหลักทรัพย์ติดตัวแม่เพียงแต่เข็มเล่มเดียว ยังไม่รู้เสียด้วยซ้ำว่าอวัยวะจะใช้ได้ครบถ้วนหรือไม่ ยิ่งนี้เสียใจแล้วยิ่งรู้ไม่ได้เลยที่เดียวโตขึ้นมาจะเป็นอย่างไร จะเป็นคนอกตัญญูหรือไม่ไม่รู้ทั้งนั้น หนังสือสัญญาการรับปากสักคำเดียวระหว่างบุตรธิดากับบิดามารดาก็ไม่มี แต่ทั้งนี้ที่ไม่มีบิดามารดาทั้งหลายก็เลี้ยงดูช่วยเหลือบุตรธิดาจนสุดชีวิต เมื่อยากจนชีวิตลำบากมากเท่าใดก็ไม่ย่อท้อต่อการบำรุงเลี้ยงดูสงเคราะห์บุตรธิดา ทำหน้าที่สงเคราะห์บุตรธิดาอย่างไม่รู้เหน็ดเหนื่อยและเป็นการทุ่มเทอย่างจริงจังโดยไม่หวังสิ่งใดตอบแทนนอกจากความปรารถนาที่จะเห็นบุตรธิดามีความเป็นอยู่ที่สุขสบาย มีความเจริญก้าวหน้า เรื่องเหล่านี้ต้องพิจารณาด้วยเหตุผลการพิจารณาให้เห็นคุณของบิดามารดาด้วยปัญญา ให้เห็นอย่างถ่องแท้จึงจะเรียกว่า กตัญญู ที่เป็นคุณธรรมเบื้องต้นของบุตรธิดา บุคคลผู้รู้จักกตัญญูซึ่งถือว่าเป็นคุณธรรมพื้นฐานของมนุษย์ได้รับการปลูกฝังอบรมลักษณะคุณค่าทางจิตใจจากบิดามารดาให้มีทัศนคติค่านิยม คุณธรรมจริยธรรมอันเป็นหลักสำคัญในการดำเนินชีวิต ให้มีความเจริญรุ่งเรืองซึ่งเป็นองค์ประกอบสำคัญของมนุษย์ ความกตัญญูนี้เป็นคุณธรรมที่มนุษย์พึงปฏิบัติมิใช่เฉพาะต่อมนุษย์ด้วยกันเท่านั้นแต่ให้มีแม่แต่ต่อสัตว์และพืชต่างๆด้วย (พระธรรมปิฎก (ประยูร ธมฺมปญฺโญ), 2537)

ความเป็นบุคคลผู้มีความกตัญญูต่อกฎเกณฑ์ จักว่าเป็นคุณธรรมที่สำคัญสำหรับมนุษยชาติ เป็นคุณธรรมพื้นฐานของมนุษย์ ทำให้มีความสัมพันธ์กันในสังคมมนุษย์ และเป็นบ่อเกิดแห่งความรับผิดชอบต่อความเป็นมนุษย์ และเป็น



คุณธรรมเบื้องต้นของมนุษย์ธรรมทั้งหลาย เพราะเป็นเครื่องทำลายความเห็นแก่ตัวซึ่งเป็นอันตรายสำคัญของความดี เป็นเหตุให้เกิดความสุขรอบคอบ ความสำนึกในหน้าที่และความรับผิดชอบโดยลำดับ (อำนาจ จันเงิน, 2537)

ด้วยเหตุนี้ ในทางพระพุทธศาสนาจึงได้กล่าวยกย่องสรรเสริญบุคคลผู้ดำรงอยู่ในกตัญญูกตเวทิตาธรรมว่า มีความสำคัญและมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องฝึกอบรมให้เกิดมีดังที่พระพุทธองค์ได้ตรัสแนะนำให้พระภิกษุตระหนักในความกตัญญูคุณว่า

“ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้ว่า เราทั้งหลายจักเป็นผู้กตัญญูกตเวทิตา และอุปการะแม่เพียงเล็กน้อยที่บุคคลอื่นกระทำในเราทั้งหลาย จักไม่เสื่อมสูญไปเธอทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้” (พระไตรปิฎกไทย เล่มที่ 16 ข้อที่ 234 หน้า 324)

“ภิกษุทั้งหลาย คุณธรรมข้อนี้คือกตัญญูกตเวทิตา การรู้จักตอบแทนคุณเป็นภูมิธรรมของคนดี” (พระไตรปิฎกไทย เล่มที่ 20 ข้อที่ 33 หน้า 61)

กตเวทิตากับการตอบสนองพระคุณบิดามารดา

หมายถึง การตอบแทนคุณของบิดามารดา ซึ่งมีงานที่ต้องทำ 2 ประการคือ

1) ประกาศคุณ หมายถึง การที่บุตรธิดาทำให้ผู้อื่นรู้ว่าบิดามารดามีคุณแก่ตนอย่างไรบ้างมากน้อยเพียงใด ผู้คนส่วนมากนิยมทำตบหนานศพ คือ เขียนประวัติสรรเสริญคุณบิดามารดาในหนังสือแจก การกระทำเช่นนี้ก็ถูก แต่ถูกเพียงเปลือกนอกผิวเผิน ถ้าเป็นการกินผลไม้ก็แค่เคี้ยวเปลือกเท่านั้น ยังมีทำเลที่จะประกาศคุณบิดามารดาที่สำคัญกว่านี้คือ ที่ตัวบุตรธิดา เพราะคนเราทุกคนคือตัวแทนของบิดามารดาตนทั้งนั้น เลือดก็แบ่งมาจากบิดามารดา เนื้อก็แบ่งมาจากท่าน ตลอดจนนิสัยใจคอก็ได้รับการอบรมถ่ายทอดมาจากท่าน ความประพฤติของบุตรธิดานี้แหละ จะเป็นเครื่องประกาศคุณบิดามารดาอย่างโจ่งแจ้งที่สุด หากพิมพ์ข้อความไว้ในหนังสือแจกว่าบิดามารดาเป็นคนตั้งอยู่ในศีลในธรรม แต่ตัวบุตรธิดาประพฤติชั่วคอร์รัปชั่นทุกครั้งที่มีโอกาส ศัลข้อเดียวก็ไม่สนใจรักษา ก็ผิดที่ไปสุดดีบิดามารดาว่าเป็นคนดีสุขภาพเรียบร้อย แต่ตัวผู้เป็นบุตรธิดากลับประพฤติตัวเป็นนักเลงอันธพาลอย่างนี้ คุณค่าของการสรรเสริญบิดามารดาก็ล้นน้ำหนั่งลง กลายเป็นวามอบหน่าที่ในการกตเวทิตาที่ประกาศคุณบิดามารดาให้หนังสือท่าน ให้กระดาษ ให้เครื่องพิมพ์ ให้ช่างเรียงพิมพ์ แสดงกตเวทิตาแล้ว บุตรธิดากลับประจานบิดามารดาของตัวเอง อย่างน้อยที่สุดก็ประจานแก่ชาวบ้านว่าบิดามารดาเลี้ยงลูกไม่เป็นประสาบุตรธิดาที่ดีที่รักบิดามารดาอย่างถูกวิธี ก็ควรประกาศคุณความดีของท่านอย่างถูกวิธี ด้วยความดีของตัวเองเริ่มต้นตั้งแต่ที่ท่านยังมีชีวิตอยู่ การประกาศคุณของเรายกทำให้ท่านมีความสุขใจอย่างยิ่ง ส่วนใครจะประพันธ์สรรเสริญคุณบิดามารดาแล้วพิมพ์แจกเวลาท่านเสียชีวิตแล้วนั้น เป็นประเด็นเบ็ดเตล็ดจะทำก็ได้ไม่ทำก็ไม่เสียหายอะไร ไม่ว่าจะตั้งใจประกาศคุณท่านหรือไม่ ความประพฤติของบุตรธิดาก็เป็นตัวประกาศคุณบิดามารดาหรือประจานท่านอยู่ตลอดเวลา บุตรธิดาสามารถประกาศคุณบิดามารดาด้วยเกียรติยศชื่อเสียง หรือประจานด้วยการทำตัวเป็นพาลเถรและประพฤติต่ำทราม ฉะนั้น ความประพฤติของบุตรธิดาจะเป็นตัวประกาศคุณบิดามารดาไม่ว่าจะตั้งใจหรือไม่ก็ตาม

2) ตอบแทนคุณ คือ เมื่อรู้ว่าบิดามารดามีคุณมาก หรือมีอุปการะมากก็ต้องตอบแทน บุตรธิดาสามารถตอบแทนได้ดังนี้ คือ ท่านเลี้ยงเรามาแล้ว เลี้ยงท่านตอบ ช่วยทำกิจธุระ การงานของท่าน ดำรงวงศ์ตระกูลประพฤติตนให้เหมาะสมกับความเป็นทายาท และเมื่อท่านล่วงลับไปแล้วทำบุญอุทิศให้ท่าน (พระไตรปิฎกไทย เล่มที่ 11 ข้อที่ 267 หน้า 212)

ส่วนแนวทางการปลูกฝังความกตัญญูดังกล่าว แม้ว่าจะนิยมเริ่มต้นที่ครอบครัวก็ตาม หากแต่อาจครอบครัวยังไม่ได้ให้ความสำคัญแก่บุตรหลาน ฉะนั้น เมื่อพวกเขาเติบโตเป็นผู้ใหญ่จึงทำให้กลายเป็นคนเห็นแก่ตัว ไม่รู้จักบุญคุณคน ไม่รู้ว่าควรจะต้องตอบแทนคุณแก่ผู้ให้อุปการะมากน้อยเพียงใด และควรทำในวาระที่ต่างกันอย่างไร

ผู้ที่มีความกตัญญูกตเวทิตาต้องการจะสนองพระคุณท่านให้ได้ทั้งหมดพึงกระทำ ดังนี้

1) ถ้าท่านยังไม่ศรัทธาในพระพุทธศาสนา ก็พยายามชักนำให้ท่านตั้งอยู่ในศรัทธาให้ได้



- 2) ถ้าท่านยังไม่ถึงพร้อมด้วยการให้ทาน ก็พยายามชักนำให้ท่านยินดีในการบริจาคทานให้ได้
- 3) ถ้าท่านยังไม่มั่งคิล ก็พยายามชักนำให้ท่านรักษาศีลให้ได้
- 4) ถ้าท่านยังไม่ทำสมาธิภาวนา ก็พยายามชักนำให้ท่านทำสมาธิภาวนาให้ได้

เพราะว่าการตั้งอยู่ในศรัทธาการให้ทาน การรักษาศีล การทำสมาธิภาวนา เป็นประโยชน์โดยตรงและเป็นประโยชน์อันยิ่งใหญ่แก่ตัวบิดามารดาผู้ประพฤติปฏิบัติเองทั้งในภพนี้ภพหน้า และเป็นประโยชน์อย่างยิ่งคือเป็นหนทางไปสู่พระนิพพาน

หลักทศ 6 กับการบำรุงบิดามารดา

ในทางพระพุทธศาสนาพระพุทธองค์ทรงแบ่งความสัมพันธ์ของบุคคลที่อยู่รายรอบตัวเราที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กันออกเป็น 6 กลุ่ม เรียกว่า ทศ 6 ทรงเปรียบเทียบความสัมพันธ์ของบุคคลแวดล้อมดังทศทั้ง 6 กำหนดหน้าที่ให้มีปฏิสัมพันธ์รับผิดชอบกันและกันในแต่ละฝ่าย คือ ระหว่างตัวเรากับบุคคลในแต่ละทศ พระพุทธองค์ทรงกำหนดให้มีหน้าที่ปฏิบัติต่อกันตามบทบาทที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กันนั้น เป็นกลวิธีให้บุคคลปฏิบัติหน้าที่ต่อบุคคลที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กันอย่างชาญฉลาด ให้รู้จักเอื้อเพื่อเกื้อกูลอุดหนุนกันและกันโดยสมบูรณ์ ผู้ที่ประพฤติปฏิบัติตามหลักธรรมคำสอนนี้ ย่อมได้รับการฝึกปลูกฝังลักษณะนิสัยของคนดีไปพร้อมๆ กัน ฝึกความอดทนต่ออำนาจของกิเลส เมื่อปฏิบัติตนจนคุ้นเคยตามหน้าที่ที่พระพุทธองค์ทรงกำหนดให้ในแต่ละทศย่อมทำให้ผู้ประพฤติมีหิริ คือ ความละอายต่อบาป และโอตตปเปะ คือ ความกล้าบาป เพราะฉะนั้นจะเห็นได้ว่าหน้าที่ต่างๆ ที่ถูกกำหนดไว้ในทศ 6 นี้ คือ ระบบฝึกคนที่มีประสิทธิภาพยิ่ง นอกนั้นยังส่งผลให้บุคคลผู้รู้หน้าที่ของตนตามหลักธรรมทศ 6 นี้เป็นคนดีมีศีลธรรม มีคุณธรรมประจำใจ เช่น พรหมวิหาร 4 (พระไตรปิฎกไทย เล่มที่ 10 ข้อที่ 327 หน้า 256) คือ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา มีหลักธรรมในการผู้ใจกัน คือ สังคหวัตถุ 4 (พระไตรปิฎกไทย เล่มที่ 11 ข้อที่ 140 หน้า 167)

หลักธรรมตามหลักทศ 6 กล่าวโดยสังเขปมีดังนี้

- 1) ทศเบื้องหน้า (บุรตถิมทศ) หมายถึง บิดามารดาซึ่งท่านดำรงอยู่ในฐานะบุพการีคือ ผู้ทำอุปการะก่อนโดยมารดาบิดาปฏิบัติหน้าที่อนุเคราะห์ต่อบุตรธิดา
- 2) ทศเบื้องขวา (ทักษิณทศ) หมายถึง ครูอาจารย์ซึ่งอยู่ในฐานะเป็นปูชนียบุคคลเป็นบุคคลซึ่งต้องอนุเคราะห์ศิษย์
- 3) ทศเบื้องหลัง (ปัจฉิมทศ) หมายถึง สามีภรรยาซึ่งตั้งอยู่ในฐานะที่เกื้อหนุนหนุนใจกันตามหน้าที่สามี
- 4) ทศเบื้องซ้าย (อุตตรทศ) หมายถึง มิตรสหายหรือเพื่อน การคบเพื่อนเป็นสิ่งสำคัญมีผลต่อความสำเร็จก้าวหน้าและความเสื่อมของชีวิตอย่างมาก จึงควรทราบหลักธรรมเกี่ยวกับเรื่องมิตรที่สำคัญไว้ โดยเฉพาะลักษณะของการคบเรียกว่า มิตรแท้หรือมิตรด้วยใจจริง และคนที่ไม่ควรคบเรียกว่ามิตรเทียมหรือศัตรูในร่างมิตร
- 5) ทศเบื้องบน (อุปริมทศ) หมายถึง พระสงฆ์ บทบาทหน้าที่ของพระสงฆ์กับภุคส์พระภิกษุซึ่งเป็นบรรพชิตในพระพุทธศาสนา มีหน้าที่ศึกษาปฏิบัติธรรมเผยแผ่คำสอนสืบต่อพระพุทธศาสนา มีคุณธรรมและหลักความประพฤติที่ต้องปฏิบัติในส่วนที่สัมพันธ์กับภุคส์หรือชาวบ้าน โดยพระสงฆ์พึงอนุเคราะห์ชาวบ้านตามหลักปฏิบัติในฐานะที่ตนเป็นเสมือนทศเบื้องบน
- 6) ทศเบื้องล่าง (เหมฏฐิมทศ) หมายถึง ลูกจ้างกับนายจ้าง บทบาทหน้าที่ของนายจ้าง กับลูกจ้าง คนที่มาทำกิจการงานร่วมกัน ในฐานะลูกจ้างฝ่ายหนึ่ง นายจ้างฝ่ายหนึ่ง ควรปฏิบัติต่อกัน ให้ถูกต้องตามหน้าที่ เพื่อความสัมพันธ์อันดีต่อกันและเพื่อให้งานได้ผลดี โดยทำตามหลักปฏิบัติ ในทศ 6 ที่ว่าด้วยทศเบื้องล่าง

สรุป

หลักธรรมที่ส่งเสริมให้บุตรธิดาสำนึกเอาใจใส่ในการบำรุงดูแลบิดามารดาอันมีหลายประการด้วยกัน ดังนี้ กตัญญูกตเวทิตี คือ รู้คุณและรู้จักตอบแทน ข้อนั้นเป็นการปลูกฝังให้บุตรธิดาสำนึกในพระคุณของบุพการีที่ได้อุปการะตนมาก่อน



และใส่ใจที่จะตอบแทนคุณนั้น คารวะ คือ ความเคารพอ่อนน้อม ขอนี้ต้องการปลูกฝังให้บุตรธิดารู้จักอ่อนน้อมถ่อมตน ประพฤติตนเป็นผู้ที่วางนอนสอนง่าย ไม่หัวดื้อหรือขาดเหตุผล ทิศ 6 คือ ความสัมพันธ์ทางสังคม ขอนี้ต้องการปลูกฝังให้บุตรธิดารู้จักการทำหน้าที่ของลูกที่ดีตามความเกี่ยวข้องของสัมพันธ์กันว่า ควรปฏิบัติตนเช่นใดต่อบุพการีผู้เปรียบดั่งทิศเบื้องหน้า สาราณียธรรม คือ หลักการอยู่รวมกัน ขอนี้ต้องการปลูกฝังให้บุตรธิดาระลึกถึงบุญคุณของบิดามารดาเคารพนับถือและให้การช่วยเหลือเกื้อกูลบิดามารดา ฆราวาสธรรม คือ หลักการครองชีวิต ขอนี้ต้องการปลูกฝังให้บุตรธิดาเห็นคุณค่าความสำคัญของหลักการครองเรือนว่า ฤๅทศมีจริยธรรมอย่างไร หลักการสงเคราะห์ขอนี้ต้องการปลูกฝังให้บุตรธิดารู้จักแบ่งปันวัตถุสิ่งของและน้ำใจต่อกัน อีกทั้งการคบหาเพื่อนดีและการใช้ชีวิตอย่างเหมาะสมแก่ฐานะ พรหมวิหารธรรม ขอนี้ต้องการปลูกฝังให้บุตรธิดารู้จักหลักการสำคัญที่จะดำรงตนเหมือนผู้ประเสริฐเช่นให้รู้จักรักใคร่สงสารคนอื่น

นอกจากนั้น บุตรธิดาพึงมีหลักปฏิบัติตนที่หลีกเลี่ยงจากธรรมที่เป็นปฏิปักษ์ต่อการการบำรุงบิดามารดาต่างๆ กล่าวคือ ธรรมที่เป็นเหตุแห่งความเสื่อม เช่น อบายมุข มีการเล่นการพนัน เป็นต้น ธรรมที่เป็นเหตุแห่งความชั่ว เช่น ความโลภอยากได้เกินเหตุผลของความเป็นจริง ธรรมที่เป็นเหตุแห่งความลำเอียง เช่น ลำเอียงเพราะไม่ชอบกัน ธรรมที่เป็นเหตุแห่งการลบหลู่คุณบิดามารดา เช่น การพูดดูถูกเหยียดหยามหรือพูดไม่ให้เกียรติต่อบิดามารดา และธรรมที่เป็นเหตุแห่งความประมาทไม่บำรุงบิดามารดา เช่น ไม่รู้จักบำรุงทานด้วยวัตถุสิ่งของไม่รู้จักให้กำลังใจ เป็นต้น

รายการอ้างอิง

เครือข่ายกาญจนาภิเษก. (2552). **พระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช**. เข้าถึงจาก

<http://www.kanchanapisek.or.th/biography/index.th.html>.

พระเทพวิสุทธิเมธี (ปัญญาหนันทิกขุ). (2536). **กตัญญูกตเวทีเป็นเครื่องหมายของคนดี**. กรุงเทพฯ : ธรรมสภา.

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดีสุรเตโช). (2541). **พระโนยาน**. กรุงเทพฯ : รุ่งเรืองสารสินการพิมพ์.

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต). (2537). **คนไทยกับป่า**. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). (2549). **พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ 11. กรุงเทพฯ :

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระพรหมณี (จันทพรหมคุดโต). (2549). **มังคลัตถปิณีแปลเล่ม 4**. พิมพ์ครั้งที่ 16. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มิ่งมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระมหาภูมิจัยวิชฌเมธี (ว.วิชฌเมธี). (2547). **ที่สุดแห่งความดี**. กรุงเทพฯ : รุ่งศิลป์การพิมพ์.

พุทธทาสภิกขุ. (2536). **กตัญญูกตเวทีเป็นร่มโพธิ์ร่มไทรของโลก**. กรุงเทพฯ : ธรรมสภา.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). **พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

ราชบัณฑิตยสถาน. (2546). **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542**. กรุงเทพฯ : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชันส์.

อำนาจ จันเงิน. (2537). **การพัฒนาความกตัญญูกตเวทีตามแนวคิดของพระพุทธอรญาณ (ทองย้อยกิตติทินโน)**. วิทยานิพนธ์

ครุศาสตร์มหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย.